

TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE KUVVETLENDİRME İŞLEVİ DİL BİRİMLERİ:

“hi, hi-de, hiy, hiy-de, hey, hey-de, heyem”

Nergis BİRAY*

ÖZET

Türkmen Türkçesindeki bazı dil birimleri, Türkçedeki enklitikler açısından ele alınıp ileri sürülen görüşler doğrultusunda değerlendirilmiş, bu yapıların kullanım ve işlevleri incelenmiştir. Kullanılışları ve işlevleri açısından Türkmen gramerlerinde verilen bilgiler ve farklı görüşler de ele alınarak bu dil birimlerinin enklitik olup olmadıkları gözden geçirilmiş ve sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Ovnuk Bölek, Enklitik, Türkmen Türkçesi, Pekiştirme.

LANGUAGE UNITS THAT HAVE REINFORCEMENT FUNCTION IN TURKMEN:

“hi, hi-de, hiy, hiy-de, hey, hey-de, heyem”

ABSTRACT

In this article, some language units in turkmen turkish are examined in terms of enclitics in turkish and estimated in the direction of propounded views; usages and functions of these units are analysed. The informations that are giving with their usages and functions in the turkmen grammars are dealt. With different views, this article tries to find an answer the question that this language units are enclitic or not enclitic.

Keywords: Turkish, Clitic, Enclitics, Turkmen Turkish, Emphatic.

Giriş

Türkmen Türkçesinde *“hi, hi-de, hiy, hiy-de, hey, hey-de, heyem < hey hem”* dil birliklerinin kullanılışı farklılık arz etmektedir. Türkmen Diliniñ Sözlüğü’nde de bu farklılığa işaret edilmiştir. Yazımız sözlükte de geçen bu farklılığı, değişik metinlerden tespit ettiğimiz örnekler üzerinde bu dil birimlerinin kullanılışını incelemek amacıyla kaleme alınmıştır.

Sözlükte *“hey”*in birinci anlamı için *“biri çağrıldığında veya birine dönüp bağırdığımızda kullanılan ünlem”*¹ anlamı verilmektedir. Bizim konumuzu ilgilendirmeyen bu birinci anlamı dışarıda bırakıyoruz. *“hey”*in ikinci anlamı için ise: *“hiy, hiy-de, asıl, esas; oysa, öyleyse, o zaman; aslında, tamamıyla, asla, hiç”* anlamları verilmektedir. *“hi”*nin anlamı da, *“şaşırmayı, hayret etmeyi anlatan ovnuk bölek”* şeklinde sözlüğe alınmıştır.²

Buradan hareketle yazıda *“hi, hiy, hey”*in ünlem dışında kullanılışı, kuvvetlendirme amacıyla taşıyıp taşımadığı sorgulanmaya çalışılmıştır. Bu tür dil birimleri anlama doğrudan etki

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Denizli – TÜRKİYE, E-posta: nergisb@gmail.com.

¹ Türkmenistan İlimler Akademiyası Dil Bilimi İnstitutu, **Türkmen Diliniñ Sözlüğü**, Aşgabat 1962.

² Türkmenistan İlimler Akademiyası Dil Bilimi İnstitutu, **age.**, 1962.

ederek, söz dizimine de anlamca katılarak pekiştirme, kuvvetlendirme ve vurgulama işlevleriyle kullanılırlar. Bazen öğelerin başında bazen arasında bazen de sonunda yer alarak cümlenin farklı öğelerini vurgularlar. Zarf veya edatlara benzemeyen bu dil birimlerini Korkmaz ve Ergin “kuvvetlendirme edatları” grubunda ele almışlardır. Fakat Ergin “...kuvvetlendirme fonksiyonu daha belirgindir.”³ tanımıyla, Korkmaz, “...bağlama görevleri yanında sonuna geldiği dil birliklerine dikkati çekme, kuvvetlendirme, belirtme işlevi de katan edatlardır.”⁴ ifadesiyle işlevlerindeki farklılıklara dikkat çekmişlerdir. Bu dil birimleri, Prof. Dr. Leyla Karahan’ın da belirttiği gibi vurgulama / kuvvetlendirme veya kısmen bağlama işlevleriyle en fazla bağlaç / bağlama edatı türünün özelliklerini⁵ taşımaktadır.

İnceleyeceğimiz dil birimleri acaba birer ek-edat (enklitik) mıdır? Enklitik ile ilgili bilim adamlarının görüşlerini kısaca şu şekilde verebiliriz: “Kendisinden önce gelen sözcük ile birleşip bir sözcük gibi okunan sözcük veya ek.”⁶ “Fonolojik olarak başka bir kelimeye bağlı, ancak gramer bakımından bağımsız olan biçim birimler, klitik terimiyle karşılanır.”⁷ “...bu dil birimleri sözlük anlamından çok gramatik anlama sahiptirler, sözcük olmalarına rağmen sözdizimsel anlama sahip bir morfedirler fakat fonolojik olarak diğer bir kelimeye bağlıdırlar” (‘Glossary of Linguistic Terms’). “Vurgudan yoksun olan ve kendisinden önceki sözcükle birlikte bir vurgu birimi oluşturan ‘öge’” diye tanımlayan Vardar, bu dil birimlerine “sonasığınak” adını verir⁸.

‘Clitics in Turkish’⁹ adlı eserinde, M. Erdal, klitiklerin ek ve kelimededen farklı olan yönlerini incelerken Üstüner, günümüz lehçe ve ağızlarında sık kullanılan bu tür pekiştirme bildiren edatları ‘ek-edat’ olarak isimlendirir, dört tür olduğundan bahseder (+-LA, +-A, +-ÇI, -DI, +-mA, +-ok/+-ök)¹⁰. Daha çok “la” üzerinde duran Kocasavaş, bu birimlerin “şaşkınlık, hitap, kuvvetlendirme ve benzeri fonksiyonlarda sona gelen bir edat olduğunu” ifade eder¹¹. Nalbant, “Türkçe Enklitik Edatı LA” adlı bildirisinde ‘enklitik’i “Türkçenin yazılı ilk eserlerinden başlamak üzere anlamı kuvvetlendiren, pekiştiren ve yapıcı ekleşme özelliği gösteren birtakım edatlar” diye tanımlamaktadır¹². Erdal, klitikleri “Bağımsız bir sözcükle morfolojik değil fonolojik bir birim teşkil eden mana taşıyıcısı bir varlık”¹³ şeklinde tarif ederken Ahmet Bican Ercilasun “kelimeyle ek arasında davranış gösteren bir parça” olarak tanımlar¹⁴.

Bu dil birimleri için ‘ek’¹⁵ (Arat), ‘te’kit’¹⁶ (Çağatay), ‘zarf eki’¹⁷ (Önler), ‘ek-edat’¹⁸ (Üstüner), ‘sona gelen edat’¹⁹ (Kocasavaş), ‘edat’²⁰ (Kaşgarlı), ‘enklitik, edat, ek-edat’²¹ (Nalbant)

³ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1988, s. 344.

⁴ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 122.

⁵ Leyla Karahan, “Vurgulama İşlevli Dil Birimleri Üzerine”, *İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslar arası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi*, (27–28 Ağustos 2007), C. I, İstanbul, s. 313–314.

⁶ *Redhouse Sözlüğü*, İstanbul 1990, s. 313.

⁷ David Chrystal, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Blackwell, Oxford 1994, s. 57.

⁸ Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul 2002, s. 178.

⁹ Marcel Erdal, “Clitics in Turkish”, *Studies on Turkish and Turkic Languages*, Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics, Lincoln College, Oxford, August 12–14, 1998. (Edited by Ash Göksel and Celia Kerslake), Wiesbaden 2000, s. 41–48.

¹⁰ Ahat Üstüner, *Türkçede Pekiştirme*, Elazığ 2003, s. 214-219.

¹¹ Yıldız Kocasavaş, “Çağatay Metinlerinde Görülen LA Hakkında”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 242, Şubat 2003, s. 183–184.

¹² Mehmet Vefa Nalbant, “Türkçede Enklitik Edatı “LA”, *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, (20-26.09.2004), TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 2157.

¹³ Marcel Erdal, *age.*, s. 41-48.

¹⁴ Ahmet Bican Ercilasun, “La Enklitiği ve Türkçede Bir Pekiştirme Enklitiği Teorisi”, *Dil Araştırmaları*, S. 2, Bahar, Ankara, s. 40-41.

¹⁵ Reşit Rahmeti Arat, *Atabetü'l-Hakayık*, İstanbul 1951, s. 137-140.

¹⁶ Saadet Çağatay, “Kazak Lehçesinde Bazı Te’kitler”, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara 1978, s. 173-174.

¹⁷ Zafer Önler, “Türkçede –LA Zarf Eki”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992*, Ankara 1996, s. 9-13.

terimleri kullanılmış veya teklif edilmiştir. Ercilasun makalesinde ‘enklitik’ terimi yerine ‘ekleni’²²’yi teklif eder.

Türkmen gramerlerinde ‘enklitik’ diyebileceğimiz yapılar ‘OvnuK Bölekler’ içerisinde ele alınmaktadır. Türkmen Gramerinde bu dil birimleri “kelimenin, kelime grubunun veya cümlemin anlamına ek bir anlam katmak için kullanılan gramer öğelerine “ovnuK bölek denilir” (TDG, 528) şeklinde tanımlanmaktadır. Bunların temel özellikleri şu şekilde verilmektedir: “Tek başlarına kullanılamazlar, tek başlarına anlamları da yoktur. Cümlemin ögesi olmazlar. Birlikte kullanıldıkları kelime, kelime grubu veya cümlemin anlamına tasdikleme, şaşırma, inanmama, soru, pekiştirme, sınırlandırma, eşitleme, vs. gibi anlamlar katarlar. Bu konuda, bu dil birimlerinin verdiği gramerle ilgili anlamın kullanıldığı kelimenin cümledeki işleviyle bağlantılı olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Sözlük anlamları yoktur. Fonetik açıdan değişikliğe uğramışlar ve leksik şekillerini kaybetmişlerdir. Vurgu kabul etmezler.”²³

Türkmen gramerlerinde “ovnuK bölekler”, eklere benzedikleri halde bu sınıfa dâhil edilemeyen dil birimleri olarak ifade edilir. Bu dil birimleri, kelime veya kelime gruplarına bir özellik katan, yapım ve çekim eki işlevine sahip yapılar olarak nitelendirilirler. Onların geniş anlamlı ve çok yönlü olmasının sebebi, ekledikleri yapılarla birlikte daha fazla anlama sahip olabilmeleridir. Cümle içindeki görevleri itibarıyla bağlama edatlarına benzeseler de kendilerine has bazı özellikleriyle onlardan ayrılırlar.²⁴

Türkmen Türkçesindeki bu dil birimleri kullanışlarına göre “kelime, kelime grubu veya cümlemin sonuna getirilenler” ve “kelime, kelime grubu veya cümlemin önüne getirilenler” şeklinde iki gruba ayrılmaktadır. Birkaçı her iki şekilde de kullanılmaktadır. Yazımızın konusu olan “hi, hiy” ikinci grupta yer alırken “hey” iki türlü de kullanılmaktadır.²⁵

“hi” iki sestem oluşan dil birimleri içinde, “hiy” ve “hey” üç sestem oluşanlar içinde gösterilir.²⁶

Bu birimler çok anlamlıdır. Çünkü ön veya sonuna geldikleri kelimelerle birlikte anlam kazanırlar. Bu dil birimlerinde hem anlam tabakalaşmasını hem modal anlam veren tabakayı hem de duyguya yönelik anlam katma durumunu görmek mümkündür.

Üzerinde durduğumuz bu dil birimleri çok az örnekte cümleleri anlamca birbirine bağlamaktadır. Bu işlevi, sentaks görevi olarak değil anlam olarak yerine getiren dil birimlerinin farklı anlamları, cümleler arasındaki mantık ve vurguyla da ilgilidir. Onlar önüne ve sonuna geldikleri unsura farklılık katabilir, hareketlilik verebilirler. Bu açıdan bir “arabulucu” gibidirler.

TTSG’da başlangıçta kendilerine ait anlamları olmayan bu dil birimlerinin kelimelere eklenerek ek bir anlam verdiği belirtilmekte, bazılarının zamanla yardımcı kelime olarak kullanıldığı da ifade edilmektedir. Birçoğunun yapısı ve işlevi birbiriyle ortaktır. Nurmahanova, bu

¹⁸ Ahat Üstüner, *age.*, s. 214-219.

¹⁹ Yıldız Kocasavaş, *agm.*, s. 183.

²⁰ S. Mahmut Kaşgarlı, “Uygur Türkçesinde la Edatı Üzerine”, *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara 2004, s. 1731-1735.

²¹ Mehmet Vefa Nalbant, *agm.*, s. 2157-2172.

²² Ahmet Bican Ercilasun, *agm.*, s. 40.

²³ Türkmenistanın Prezidentiniň Yanındaki Ilm ve Tehnika Baradaky Yokarı Geňeş Magtımguılı Adındaki Dil ve Edebiyat İnstituti, *Türkmen Diliniň Grammatikası – Morfologiya*, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 528.

²⁴ Türkmen Diliniň Grammatikası, s. 528-529.

²⁵ Türkmen Diliniň Grammatikası, s. 529.

²⁶ Türkmen Diliniň Grammatikası, s. 529.

noktadan hareketle üzerinde durduğumuz dil birimlerinin ilk şekilleriyle düşünüldüğünde bütün Türk lehçelerinde ortak olması gerektiğini söyler.²⁷

Yazının konusu olan “*hi, hi-de, hiy, hiy-de, hey, hey-de, heyem <hey hem>*”i yukarıda verilen özellikler doğrultusunda incelenerek bir sonuca ulaşmaya çalışılacaktır.

1. Cümlede Kullanıldıkları Yer

1.1. hi

a) Cümlenin başında kullanılabilir:

- – *Hi sonça çuñlukda yatan zady-da, remont edip bolarmy?! (TDS, 712)*
- – Allah Allah (şaşıрма) bu kadar derinde duran şeyi tamir etmek mümkün olur mu?

b) Cümlenin içinde ama kelime grubunun başında kullanılabilir:

- – *Hov aga, şu baryan ugrunda hi olca-polca diyen yalı bir talap bar mı? (TDG, 547)*
- – Evet ağa, o gittiğin zamanda acaba (hayret) ganimet manimet diyecek gibi bir istek var mı?

1.2. hi-de

a) Cümlenin başında kullanılır:

- – *Hi-de guvanmazmıñ, şular dek merde. (TDS, 712)*
- – Bunlar gibi mertlere güvenmez misin acaba? (şaşıрма)

b) Cümlenin sonunda kullanılır:

- – *Yat yere gelen yatarmy hi-de?! (GA, 2005: 164)*
- – Yabancı yere gelen yatar mı ki / yatar mı acaba? (şaşkılık)

1.3. hiy

a) Cümlenin başında kullanılır:

- – *Hey şeyle-de bir at bolarmı, Rövsen gız adı ahırı! -diyip gülşerdiler. (TDS, 709)*
- – Acaba /yoksa böyle bir ad olur mu ki, Rövsen kız adı sonunda, diye gülüşüyorlardı.

b) Cümlenin içinde ama kelime grubunun başında kullanılır:

- – *Ey, akja jüyye, sen, hey, Öveziñ nädip ölenini-hä gören dälsiñ-dä? (K, 284)*
- – Ey akça civciv, sen de, Övez’in nasıl öldüğünü de görmedin ha?

1.4. hiy-de

a) Cümlenin içinde kullanılır:

²⁷ Ä. N. Nurmahanova, Türkî Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası, Almatı 1971, s. 137-138.

- – *Men Uzugı şeyle bir söyyän, yürekde beyle mesgen tutan söygi hiy-de dönermi?* (ER)
- – Ben Uzuk’ı öyle çok seviyorum ki, yürekte böyle yer edinen sevgi acaba döner mi?

1.5. hey

a) Cümlelerin başında kullanılır:

- – *Hey yeke ağız sözem yatdan çıkararlarmı?* (TDG, 547)
- – Aslında ikicik lafi da unutulur mu?

b) Cümlelerin içinde ama kelime grubunun başında kullanılır:

- *Ondan soň patışa: «Zöhre jan yurtdan çikadır, muña tövella eder yaly, şäherde hey bir mährem adam yokmy?» diydi.* (TZ)
- Ondan sonra padişah: Zühre can yurttan çıkıyor, buna dil dökecek gibi biri bile, acaba bir mahrem adam yok mu?

1.6. hey-de

a) Cümlelerin başında kullanılır:

- – *Hey-de Köşk muzeyinde jenayatçuları saklap bolarmı!* (K, 355)
- – Tuhaf şey / Aslında Köşk müzesinde katilleri saklamak mümkün mü!
- – *Ay, yog-a! Hey-de garşı bolaymak bormı?!* (K, 114)
- – Ay yok be! Aslında karşı çıkmak olur mu?

1.7. heyem

a) Cümlelerin başında kullanılır:

- – *Heyem bir şeydip äsgermezçilik edilermi?!* (G)
- – Aslında böyle yaparak itaatsizlik edilir mi?

b) Cümlelerin içinde ama kelime grubunun başında kullanılır:

- – *Bu bolyan zatlara hiç akılıñ çatanok, heyem adam adama beyle-bela sütem edermi?* (K, 290)
- – Bu olanlara akıl erecek gibi değil, oysaki insan insana böyle bela ve eziyet eder mi?

2. Kelime, Kelime Grubu ve Cümle İle Kullanılışları

2.1. İsimlerle Birlikte Kullanılışı

İsimlerden sonra gelebilmektedirler.

- – *Yigrimi yıl yaşap, Suray, hey, eşret diyilyän zadı gördümi?* (G)
- – Yirmi yıl yaşayıp Suray, acaba eşret denilen şeyi gördü mü?
- – *Dünyäde hiy suvdan şirin zat barmıka?! -diyip tamşandy.* (ENE)
- – Acaba şu dünyada sudan daha tatlı bir şey var mıdır ki, diye bir yudum su içti.

2.2. Zamirlerle Birlikte Kullanılışı

Taradığımız metinler ve internet sitelerinde daha çok işaret ve şahıs zamirlerinden sonra kullanıldığını tespit ettik.

- – *Men hi musulmanlar ilimda ösmedi diydimmi?* (TM)
- – Ben acaba Müslümanlar ilimde yetiştii mi dedim mi?
- – *Muni hey-de taşlap geçip bolarmı?* (TDS, 709)
- – Aslında bunu terk edip gitmek olur mu?
- – *Güymurat aga, sen hey, şu çaka çenli duza dem saldyryp gördüñmi?* (GO)
- – Güzmurat Ağa, sen de, şimdiye kadar tuza dua edip üfledin de gördün mü?

2.3. Zarflardan Sonra Kullanılışı

Zarflarla birlikte kullanılışı diğerlerine göre daha azdır.

- – *Göryämiñ, Orazsoltan, indi hiy gapyñdan garayalarmy?* (TAL)
- – Görüyor musun, Orazsultan, şimdi acaba kapından bakıyorlar mı?

2.4. Ünlemlerle Birlikte Kullanılışı

Örneği azdır.

- – *Ah-hey, oturan yeriñ türme bolsa, yağdayıñ govi bormı?* (GO)
- – Ah ki ne ah, oturduğün yer hapishane olur da durumun iyi olur mu?

2.5. Kelime Gruplarıyla Birlikte Kullanılışı

Kelime gruplarıyla kullanılışı daha siktir.

- – *Ey, Bährem, hiy bir vagt Hudaytagala ibadat edipmidiñ?* (SE)
- – Ey Behrem, acaba bir zamanlar Hüdâ Teala'ya ibadet ettin mi?
- – *Hov aga, şu baryan ugrunda hi olca-polca diyen yalı bir talap bar mı?* (TDG, 547)
- – Evet ağa, o gittiğün zamanlarda, acaba ganimet manimet diyecek gibi bir istek var mı?
- – *Yok, bu ilde heyem bir şahır tükenermi?!* (K, 217)
- – Yok ya, bu ilde acaba ki şairler tükenir mi?
- – *Bu akmağıñ diyyänine seret, vepasız gulam, hey, yaşarmı!* (K, 226)
- – Şu ahmağın dediğine bak, vefasız kul da acaba yaşar mı?
- – *Ah, Enar, hanı, ayt, gülleriñ özünü vasp edip, hey, Köşge yetip bolarmy?* (K, 368)
- – Ah Enar, gülleri vasfederek haydi, söyle, acaba köşke ulaşmak mümkün olur mu?

2.6. Cümleden Sonra Kullanılışı

a) Cümlelerin Sonunda

- – *Yat yere gelen yatarmı hi-de?!* (GA)

- – Yabancı yere gelen insan acaba yatar mı?

b) İki Cümlenin Arasında

- – *Göroğlu, ... bolup, yatıp yer diňleyär, sığıryar, hi munuň gulagina ilyän zat yok.*” (TDG, 547)
- – *Köroğlu, ... olup, yatıp yer dinliyor, duymaya çabalıyor, yine de onun kulağına ilişen bir şey yok.*

İki cümlenin arasında kullanılarak cümleleri anlamca birbirine bağlar:

- – *Hayran galaymalı, hey, düşmandanam bir dost bolarmı?* (K, 52)
- – *Şaşırmalı ya, acaba düşmandan da dost olur mu?*

Bu tür kullanışlarda yüklemde belirtilen işin, hareketin, duygunun asla gerçekleşmeyeceğini, olmasının imkânsız olduğunu ifade eder.

3. İşlevleri ve Kazandıkları Anlam

3.1. Soru cümlelerinde yer alır, soru anlamını güçlendirirler. Yer aldıkları kelime ve kelime grubu gibi unsurlardan ayrı yazılırlar.

a) “*Aslında*” anlamı katarak soruyu güçlendirir:

- – *Bu bolyan zatlara hiç aklıň çatanok, heyem adam adama beyle-bela sütem edermi?* (K, 290)
- – *Bu olan şeylere hiç aklım ermiyor, aslında insan insana böyle bela böyle eziyet eder mi?*

b) “*Acaba*” anlamı katarak soruyu güçlendirir:

- – *Munuň, hey, bir alajı bolmazmı, doganım? – ol Larine arzını aytdı.* (K, 298)
- – *O, Larine derdini söyledi: - Acaba, bunun bir çaresi olmaz mı kardeşim?*
- – *Hov aga, şu baryan ugrunda hi olca-polca diyen yalı bir talap bar mı?* (TDG, 547)
- – *Evet ağa, o gittiğin zaman acaba ganimet manimet diyecek gibi bir istek var mı?*

c) “*Öyle olsa da, yine de*” anlamı katarak soruyu güçlendirir:

- – *Göroğlu, ... bolup, yatıp yer diňleyär, sığıryar, hi munuň gulagina ilyän zat yok.* (TDG, 547)
- – *Köroğlu, ... olup, yatıp yer dinliyor, duymaya çabalıyor, yine de onun kulağına ilişen bir şey yok.*

d) “*Şaşırma ile karışık alay*” anlamı katarak soruyu güçlendirir:

- – *Hey şeyle-de bir at bolarmı, Rövsen gız adı ahırı! -- diyip gülşerdiler.*” (TDS, 709)
- – *Allah Allah, böyle ad olur mu, Rövsen kız adı sonunda! deyip gülüşüyorlardı.*
- – *Goyaveri, goyaveri, hi bu üstümdekilerem berip bolarmı?*” (TDG, 547)
- – *Bırakın, bırakın, acaba bu üstümdekileri de versen olur mu?*
- – *Yogsam nä, övlüyä bilen isnişaniňam, hey, cemende bilen hüyi alşarmı?* (K, 4)

- – Yoksa ne yani, evliyalarla dost olduğunda da, acaba, insanlara karşı huyu değişir mi?

e) “Asla” anlamı katarak soruyu güçlendirir:

- – *Seniñ, hey, öylenmek hıyalıñ dağı-ha yokdur-da? – diyip, ol obadan aranı açansoñlar, öz sürüjisine pervaysyz sorag berdi.*”(K, 283)
- – O, obadan uzaklaştıktan sonra şoföre pervasızca bir soru sordu: - Senin, asla evlenmekle ilgili hayalin bile yoktur ha?

f) “İnanmama” anlamı katarak soruyu güçlendirir:

- – *Ey, akça cüyce, sen, hey, Öveziñ nädip ölenini-hä gören dälsiñ-dä?*” (K, 284)
- – Ey, akça civciv, sen bile, Övez’in nasıl öldüğünü görmedin değil mi?/ görmedin öyle mi? (Gördün ama söylemiyorsun.)
- – *Ah-hey, oturan yeriñ türme bolsa, yağdayıñ govı bormu?*” (G)
- – Ah ki ah! Oturduğun yer hapisane ise durumun iyi olur mu? (Kesinlikle kötüdür.)
- – *Yigrimi yıl yaşap, Suray, hey, eşret diyilyän zadı gördümi?*” (G)
- – Yirmi yıl yaşayıp da, Suray, acaba, işret denilen şeyi gördün mü? (Yok.)

g) “Hayret etme, tuhaf karşılama” anlamları katarak pekiştirme yapar:

- – *Gözel eydip öldi, indi özi hem beydip ölse... Hiy, beyle-de bir bagtıpeslik bolarmı?..* (TAL)
- – Güzel güzel konuşup öldü, şimdi o da böyle yaparak ölse... Allah Allah /Tuhaf, böyle de bahtsızlık olur mu?
- – *Olariñ içine halı-palasar düşelgi, sırlıgı, süpürilgi. Hiy, munuñ janlı-jandarı yok.* (TK)
- – Onların içinde halı, kilim, minder, süpürge. Tuhaf / Şaşırtıcı içinde bir canlı yok.

h) “Yazık, tuhaf” anlamları katarak pekiştirme yapar:

- – *Hey, artıp galan, mıdama ayak astındadır.* (TE2, 205)
- – Yazık / Şaşılacak şey, artakalan, daima ayak altında kalır.

3.2. Yükleme yokluk anlatan kelimelerden oluşan cümlenin içerisinde yer alarak yüklem sönük anlamını güçlendirirler. Kaynaklardan bu anlamı veren sadece “hey bolmanda” şekli tespit edildi.

- – *Hey bolmanda, şu naharı biri biziñ bilen bile iyäyse bolmayarmı, ikisinden biri yok.*” (TDG, 547)
- – Hiç olmazsa, şu yemeği biri bizimle birlikte yese olmaz mı, ikisinden biri yok.
- – *Hey bolmanda, öldür yekece yılan // Şolam señ ömrüñde yadigär galsın.*” (ER)
- – Hiç olmazsa, öldür tek bir yılan // O da senin ömründe yadigâr kalsın.
- – *Gül yetişdir hey bolmanda // Bu zemine bir nahal ek*” (ER)
- – Gül yetiştir hiç olmazsa // Bu zemine bir fidan ek.

3.3. Yükleme olumsuz soru cümleleri ile kullanıldıklarında soru değil “*olmama, mümkün olmama*” anlamları kazanırlar. Bu cümlelerin başında kullanılan “yok” ile birlikte kullanılmaları bu anlamı daha da pekiştirmektedir.

- – *Ay Poşy, hey ol günlerem yatdan çıkar mı?* (TDS, 709)
- – *Ey Poşy, o günler hiç hatırdan çıkar mı? // Hatırdan çıkmaz.*
- *Muzeyiň müdiri alňasak dillendi: – Yok, yok, heyem biz ony yatdan çıkararısmy? Ol biziň işimizde iň esasy gollanmamuz.* (K, 357)
- Müzenin müdürü aceleyle konuştu: – Yok, yok, biz onu hiç unutur muyuz? / Unutmayız. O bizim işimizin en temel hareket noktası.
- – *Yok! Heyem bir beyle zatları diymek bolarmy!* (K, 182)
- – Hayır, böyle şeyleri söylemek asla mümkün değildir!
- *Ak sakallı atasını, ak bürçekli enesini, // Agladıban, bozladarmy hi-de?! (GA, 164)*
- *Ak sakallı babasını, ak örtülü anasını, // Hiç ağlatır da inletir mi? (Ağlatmaz, inletmez)*
- – *Hiy dünnyäde Uzuk yaly perizat barmyka?* (TDG, 547)
- – *Acaba dünyada Uzuk gibi bir peri var mı ki? (Yok)*
- – *Men hi musulmanlar ilimda ösmeydi diydimmey?* (TM)
- – *Ben hiç müslümanlar ilimde yetişmedi dedim mi? (Asla demedim.)*
- – *Hi-de guwanmazmyň, şular dek merde.* (TDS, 712)
- – *Onlar gibi yiğitlere nasıl güvenmezsin? (Güvenirsin.)*
- – *Huday saklasty, hey, menem beyle pikir ederinmi!* (K, 225)
- – *Allah korusun, ben asla böyle bir şey düşünmem!*
- – *Maňa çilimi terk et diyyär. Hiy-de çilimi terk edip bolarmy?* (TE1, 270)
- – *Bana sigarayı bırak diyor. Acaba sigarayı bırakmak mümkün mü? (Değil.)*

3.4. Bazen “*da, de*” kuvvetlendirme edatı gibi kullanılarak pekiştirme anlamı katar.

- – *Güzmırat aga, sen hey, şu çaka çenli duza dem saldırıp gördüňmi?* (G)
- – *Güzmurat Ağa, sen de, şimdiye kadar tuza dua edip üfledin de gördün mü?*

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ²⁸

* İncelediğimiz dil birimleri kelime türü ayırt etmemekte, her tür kelimedenden önce ve sonra gelebilmektedirler. İçlerinden sadece “*hi-de*” hem cümle başında hem de cümle sonunda gelebilmekte iken, “*hey-de*” ise sadece cümle başında kullanılmaktadır.

* İşlevleri sadece bir kelimeyle sınırlı değildir. Kelime grupları ve cümleyi de kapsayabilmektedirler.

* Örneklerden de görüldüğü gibi özellikle “*da/de*” ve “*hem*” ek-edatları ile üst üste gelebilmektedirler: “*hi-de, hiy-de, hey-de, heyem < hey-hem*”. Bu dil birliklerinin üst üste gelerek kullanılabilmesi de onların enklitik olabilecekleri fikrini güçlendirmektedir.

* Üzerinde çalıştığımız dil birimleri kelimelere ekleşmemektedirler.

²⁸ Buradaki değerlendirme maddeleri, Prof. Dr. Ahmet Bican ARCİLASUN’un “La Enklitiği ve Türkçede Bir Peğiştirme Enklitiği Teorisi” adlı yazısından alınmış, buradan hareketle bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

* Bu yapılar, “*inanmama, şaşırma, tuhaf bulma, hayret etme, soru, bağlama*” gibi anlam çaraları (nüansları) kazanmışlardır. Üzerine geldikleri kelime, kelime grubu ya da cümleye küçük, farklı anlamlar katmaktadır.

* Vurgusuzdurlar.

* Cümleden çıkarıldıkları zaman sadece küçük bir anlam farkı olur, cümlelerin anlamında bir eksiklik oluşturmazlar. Bu yapılar cümleden çıkarıldığında sadece cümleye kattıkları pekiştirme, bağlama, inanmama, şaşırma, soru, vs. gibi küçük anlam ayırt edicilikleri kaybolmaktadır. Cümlede bir bozulma ve eksiklik olmamaktadır.

* Bu yapıların birbirlerinin yerine kullanılabilmesi de görüşümüzü güçlendirmektedir.

* Bu dil birimlerinden sadece “*hey*” ünlem olarak da kullanılmaktadır. Bu işlevini incelememizin daha başında konu dışında bırakmıştık. Topladığımız örneklerde “*hi, hiy*”in bu tür bir işlevine rastlamadık.

* Bu dil birliklerinin yerine getirdiği “*inanmama, şaşırma, tuhaf bulma, hayret etme, soru, bağlama*” vs. gibi işlevleri ve söz dizimi içindeki kullanım ve işlevleri, bir öncesinde belki modal anlam taşımış olabileceklerini ama şimdiki kullanışlarında ek-edat özellikleri gösterdiklerini düşündürmektedir.

KISALTMALAR İLE ÖRNEKLERİN ALINDIĞI KİTAPLAR VE SİTELER

- ENE** : <http://enedilim.com/sozluk/soz/tam%C5%9Fanmak> (e-tarih 13.03.2015)
- ER** : <http://wap.ertir.com/index.php?q=blog&view=12990&sitata=274160> (e-tarih 12.03.2015)
- G** : <http://owuz.webnode.ru/products/gylsytrat-powest/> (e-tarih 12.03.2015)
- GA** : Akmırat Gürgenli, **Türkmenlerin Milli Eposu – Gorkut Ata**, 2005.
- GO** : **Gonambaşı** romandan bölükler <http://wap.ertir.com> (e-tarih 14.03.2015)
- K** : **Kepebaş** roman <http://www.gunesh.org/turkmen/kepebash.pdf> (e-tarih 14.03.2015)
- SE** : <http://seneler.narod.ru/ajab/54.html> (e-tarih 14.03.2015)
- TAL** : <http://talyplar.com/read.php?bid=18841> (e-tarih 12.03.2015)
- TDG** : Türkmenistanın Prezidentiniň Yanındaki Ilım ve Tehnika Baradaky Yokarı Geňeş Magtımguılı Adındaki Dil ve Edebiyat Institutı, **Türkmen Diliniň Grammatikası – Morfologiya**, TDK Yayınları, Ankara, 2000.
- TDS** : Türkmenistan Ilımlar Akademiyası Dil Bilimi İnstitutı, **Türkmen Diliniň Sözligi**, Aşgabat, 1962.
- TE1** : N. Aşırov, G. Gurbansähedov, M. Köseyev, O. Yazımov; **Türkmen Edebiyatı – Okuv Kitabı**, Aşgabat, 1993.
- TE2** : O. Yazımov, D. Balakayev, Y. Işangulıyev, **Türkmen Edebiyatı – Okuv Kitabı**, Aşgabat, 1995.
- TK** : <http://www.turkmenkultur.com/menu/ml/t7/goerogly2.html> (e-tarih 13.03.2015)
- TM** : <http://www.tmolympiad.org/?q=node/3544> (e-tarih 11.03.2015)
- TZ** : Türkmeni Öwreniş Merkez (**Tahir bilen Zöhre**) (e-tarih 11.03.2015)

KAYNAKLAR

- BARUTÇU ÖZÖNDER F. Sema, “Türkçe Enklitik Edatlar Üzerine: çI / çU”, **Kök Araştırmalar**, Cilt III, S. 2, Güz, 2001, s. 75-86.
- BAYLIYEV H., **Häzirki Türkmen Diliniň Grammatikasınıň Gısga Kursı I. Bölüm**, Aşgabat, 1948, s. 17-19
- _____, **Häzirki Zaman Türkmen Dili**, Aşgabat 1960, s. 448-452.
- BİRAY Nergis, “Kazak Türkçesinde Sınırlandırma İşlevli Dil Birlikleri Üzerine gana, qana, tek, -aq”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, c.5, s. 4 (Aralık-2008), s. 48-83.
- _____, “Kazak Türkçesinde Modal Söz (Kelimenin Dokuzuncu Türü mü?)”, **Turkish Studies**, Volume 4/3 Spring, 2009, s. 338-361.
- CLAUSON Sir Gerard, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford, 1972.
- CRYSTAL David, **A Dictionary of Linguistics and Phonetics**, Blackwell, Oxford, 1994.
- ÇAĞATAY Saadet, “Türkçede ki < erki”, **Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler**, AÜ DTCF Yayınları, Ankara 1978, s. 266-271.
- _____, “Kazan Lehçesinde Bazı Te’kitler”, **Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler**, AÜ DTCF Yay. Ankara 1978, s. 168-175.
- DEMİR İmdat, “Güneybatı Anadolu Ağızlarındaki Pekiştirme Ekleri Üzerine”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 7/2, 2014, s. 106-124.
- ERCİLASUN A. B. (Editör), **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay. Ankara 2007.
- _____, “La Enklitiği ve Türkçede Bir Pekiştirme Enklitiği Teorisi”, **Dil Araştırmaları**, S. 2, Bahar, Ankara 2008, s. 35-56.
- ERDAL Marcel, **Old Turkic Word Formation**, C. I-II, Wiesbaden 1991.
- _____, “Clitics in Turkish”, **Studies on Turkish and Turkic Languages**, Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics, Lincoln College, Oxford, August 12-14, 1998. (Edited by Aslı Göksel and Celia Kerslake), Wiesbaden, 2000, s. 41-48.
- ERGİN Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul 1988.
- GABAİN A. von. (Çev. M. AKALIN), **Eski Türkçenin Grameri**, TDK Yay. Ankara 1988.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin, **Türk Dilinde Edatlar**, MEB Yay. İstanbul 1992.
- İPEK Birol, “Divanü Lugati’t-Türk’te Geçen Enklitik Edatları”, **Turkish Studies**, Volume 4/3 Spring, 2009, s. 1199-1212.
- KARAAĞAÇ Günay, “Edat Üzerine Düşünceler”, **Gazi Türkiyat**, Güz, 2009, S. 5, s. 157-169.
- KARAHAN Leyla, “Vurgulama İşlevli Dil Birimleri Üzerine”, **İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslar arası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi**. (27-28 Ağustos 2007), C. I, İstanbul 2007, s. 313-322.

- 📖 **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri-I, Fiil - Basit Çekim**, TDK Yayınları, Ankara 2006.
- 📖 KAŞGARLI S. Mahmut, “Uygur Türkçesinde la Edatı Üzerine”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, Ankara 2004, s.1731-1735.
- 📖 KOCASAVAŞ Yıldız, “Çağatay Metinlerinde Görülen LA Hakkında”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 242, Şubat, 2003, s. 183-188.
- 📖 KOÇ Aylin, “Kelime Sonunda Ünsüz Türemesi”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2010, S. 28, s. 47-67.
- 📖 KORKMAZ Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara 1992.
- 📖 _____, “Türkçede ok/ök Pekiştirme (İntensivum) Edatı Üzerine”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, TDK Yay. Ankara 1995, s. 98-109.
- 📖 _____, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, Ankara 2003.
- 📖 LESSİNG Ferdinand D., **Mongolisch-English Dictionary**, Bloomington, Indiana 1995. (Türkçe çev.: G. KARAAĞAÇ, **Moğolca-Türkçe Sözlük**, TDK Yay., Ankara, 2003).
- 📖 NALBANT Mehmet Vefa, “Türkçe Enklitik Edatı ‘LA’”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II**, (20-26 Eylül 2004), TDK Yayınları, Ankara 2004, s. 2157–2174.
- 📖 NALBANT ÖZKAN Bilge, “Ne Kelimesinin Farklı Bir Kullanışı Üzerine”, **Türkoloji Dergisi**, C. XVI, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Derneği Yayınları: 4, 2005, s. 73-86.
- 📖 NASKALİ GÜR SOY Emine, **Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu**, TDK Yay., Ankara 1997.
- 📖 NURMAHANOVA Ä. N., **Türki Tilderiniñ Salıstırmalı Grammatikası**, Almatı 1971.
- 📖 ÖNER Mustafa, “Türkçede Edatlı İsim Çekimi”, **Türk Dili**, Ocak 1999, s. 565.
- 📖 _____, “Edatların 'Karşılaştırma' ve 'Sınırlandırma' Bağlantıları”, **TDAY-Belleten**, 1999/I-II, Ankara 1999, s. 147-157.
- 📖 ÖNLER Zafer, “Türkçede LA Zarf Eki”, **Uluslararası Türk Dili Kongresi, 1992 Bildiriler**, TDK Yayınları, Ankara 1996, s. 9-15.
- 📖 G. J. RAMSTEDT, **Vvedeniye v altayskoe yazıkavaniye** (russkiy perevod), M., 1957, s. 78.
- 📖 RÄSÄNEN Martti, **Materialen zur Morphologie der Türksprachen Sprachen**, Helsinki 1957.
- 📖 ŞAHİN Erdal, “Tatar Türkçesinde uk/ük Kuvvetlendirme Edatı”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 2009, S. 180, s. 203-215.
- 📖 TEMİR Ahmet, “Uygurca Ançulayu ve Altay Dillerinde Ançu Sözü Hakkında”, **Türk Dili-Belleten**, Seri: III, S. 6–7 (Mart-1946), s. 569-585.
- 📖 TULUM Mertol, “-La / -Le Ekine Dair”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXVI, İstanbul 1993, s. 157-164.
- 📖 Türkmenistan İlimlar Akademiyası Dil Bilimi İnstitutı, **Türkmen Diliniñ Sözligi**, Aşgabat 1962.

- Türkmen Türkçesinde Kuvvetlendirme İşlevli Dil Birimleri:
“hi, hi-de, hiy, hiy-de, hey, hey-de, heyem”

- 📖 Türkmenistanın Prezidentiniň Yanındaki Ilim ve Tehnika Baradaky Yokarı Geňeş Magtimgulı Adındaki Dil ve Edebiyat Institutı, **Türkmen Diliniň Grammatikası – Morfologiya**, TDK Yayınları, Ankara 2000.
- 📖 ÜSTÜNER Ahat, **Türkçede Pekiştirme**, Elazığ 2003.
- 📖 VARDAR Berke, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul 2002.